

Etička razmatranja relacije anonimnosti i moralnosti na društvenim mrežama

Djaković, Valentina

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:975746>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-14**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

Valentina Djaković

**ETIČKA RAZMATRANJA RELACIJE ANONIMNOSTI I
MORALNOSTI NA DRUŠTVENIM MREŽAMA**

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Marko Kos

Zagreb, rujan 2022.

Sadržaj

1. Osnovni pojmovi	4
1.1 Anonimnost	4
1.2 Odgovornost	5
1.3 Sloboda.....	7
1.4 Moralnost	10
2. Definicija i važnost društvenih mreža	13
2.1 Povijest društvenih mreža	13
2.2 Opasnosti i kritike društvenih mreža	14
3. Utjecaj medija na pojedinca	17
3.1 Zakoni medija	17
3.2 Primjena zakona na društvene mreže.....	19
4. Utjecaj tehnologije na društvo.....	20
4.1 Teorije Jacquesa Ellula i Hansa Jonasa o rastućem znanstveno-tehnološkom aparatu...20	
4.2 Povezanost Ellula i Jonasa	24
5. Povezivanje pojmova, anonimnosti, slobode, odgovornosti i moralnog djelovanja	26
6. Zaključak.....	28
Literatura.....	29

Etička razmatranja relacije anonimnosti i moralnosti na društvenim mrežama

Ljudi su u svakodnevnom doticaju sa društvenim mrežama, a bili su društveno umreženi i prije no što su nastale društvene mreže kakve poznajemo danas. Jedan od fenomena koji se javlja na društvenim mrežama je fenomen anonimnosti. Unutar ovoga rada promatrat ćemo anonimnost i njenu povezanost s moralnim djelovanjem. Pretpostavka koju želimo potvrditi je da anonimnost dokida slobodu, čime se ujedno dokida odgovornost te posljedično ukida mogućnost moralnog djelovanja. Društvene mreže imaju velik utjecaj na pojedinca jer je u konstantnom dodiru s njima. Razvojem i rasprostranjenošću znanstveno-tehnološkog aparata stvara se potreba za novom definicijom odgovornosti. Odgovornost i sloboda su u uskom doticaju te ćemo preko njihovih objašnjenja i povezanosti promotriti kako neidentificiranost odnosno neimenovanost na društvenim mrežama utječe na naše moralno djelovanje.

Ključne riječi: anonimnost, odgovornost, moralno djelovanje, znanstveno-tehnički aparat, sloboda, društvene mreže

Ethical reflections on the correlation between anonymity and moral action on social networks

People are in daily contact with social networks and have been even before social networks as we know them now existed. One of the phenomena that exist on social media is the phenomenon of anonymity. Within this work, we will observe the phenomenon of anonymity and its' connection to moral action. The assumption we want to confirm is that anonymity ends freedom, thereby ending responsibility and consequently ending moral action. Social networks have a great impact on an individual especially since he is in constant contact with them and the growth and distribution of the scientific and technological apparatus is creating a need for a new definition of responsibility. Responsibility and freedom are in close contact and through their explanations and connections, we will look at how being unidentified or unnamed on social networks affects our moral action.

Keywords: anonymity, responsibility, moral action, scientific and technological apparatus, freedom, social networks

1. Osnovni pojmovi

U uvodnom dijelu ovog rada, razmotrit ćemo pojmove koji se predstavljaju kao filozofijski relevantni za raspravu o moralnosti na društvenim mrežama, a to su: anonimnost, sloboda, odgovornost i sama moralnost. Kako bismo povezali te pojmove i prikazali kako anonimnost na društvenim mrežama dokida moralnost, moramo objasniti značenje svakog od tih pojmova te njihovu međusobnu povezanost. Započet ćemo s glavnim pojmom odnosno pojmom koji se nalazi u samom naslovu rada, pojmom anonimnosti, potom će se prikazati pojmovi odgovornosti, slobode te same moralnosti.

1.1 Anonimnost

Pojam anonimnosti predstavlja tematsku okosnicu ovog rada jer ćemo upravo preko njega povezati pojmove slobode i odgovornosti s moralitetom i izvesti tezu ovoga rada. Anonimnost je, naime, samo jedan od fenomena koji se javlja na društvenim mrežama. Riječ anonimnost dolazi od grčke riječi *anonymos*, koja znači neimenovan, nepoznat ili neidentificiran. Utoliko, na društvenim mrežama pojedinac ili skupina koja je anonimna ujedno je i nepoznata, odnosno neidentificirana, tajanstvena, nerazotkrivena.¹ Anonimnost na internetu možemo definirati kao svaku interakciju koju neki pojedinac ima, a da ona štiti njegov ili njen identitet od dijeljenja sa nekom »trećom strankom« (»trećom partijom«, eng. *third party*).² Postoje različite razine anonimnosti i na internetu možemo pronaći različite primjere anonimnosti. Pojedinac anonimnost na društvenim mrežama mogu koristiti u različite svrhe. Neke prednosti anonimnosti su slobodnija komunikacija, privatnost i mogućnost pokretanja rasprava na teme koje inače ne bismo pokrenuli, promoviranje ljudskih prava zbog veće slobode govora i privatnost našeg identiteta.³ Iako anonimnost ima mnoge prednosti, također ima i nedostatke, a upravo nedostaci su ono na što se fokusiramo u ovome radu. Anonimnost se često koristi za ilegalne aktivnosti jer ju je teško pratiti do stvarnih pojedinaca, također gubimo dojam da je internet stvarno mjesto zbog toga što naš identitet nije prikazan i

¹ »Anonymity.«, Wikipedia, *Fundacao Wikipedia Ltda*, 16.05. 2022. Dostupno na: <https://en.wikipedia.org/wiki/Anonymity>, pristup: 25.03.2022.

² Andrews, G. et al., »Anonymity on the Internet«, *Internet Anonymity*, 2011. Dostupno na: <https://sites.google.com/site/cs181anonymity/definition>, pristup: 01.06.2022.

³ Andrews, G. et al., »Anonymity on the Internet«, *Internet Anonymity*, 2011. Dostupno na: <https://sites.google.com/site/cs181anonymity/upsides-downsides>, pristup: 01.06.2022.

ne vidimo posljedice svojih akcija, pojedinci se prema tome lakše odlučuju na govor mržnje te ostale vrste nasilnog i zlostavljačkog ponašanja na internetu.⁴ Bitno je istaknuti da se pojedinci ponašaju slobodnije nego što bi se ponašali u realnom svijetu jer imaju veću slobodu govora i teže je upratiti trag anonimne osobe. Internetska anonimnost može se definirati i usporediti s oružjem: u jednu ruku, štitimo sami sebe i svoju privatnost, ali u drugu ruku kada smo anonimni osjećamo veću slobodu da naudimo drugoj osobi. Kada smo anonimni dolazi do popuštanja socijalnih restrikcija kojih bismo se držali u svakodnevnoj komunikaciji u realnom svijetu, licem u lice. Rađa se manjak odgovornosti koju pojedinci osjećaju za svoje akcije, takozvana nevidljivost koju postizemo s anonimnošću nam daje mogućnost i hrabrost da radimo stvari koje inače ne bismo, pa prema tome i nemoralne stvari. Pošto je glavni argument da anonimnost dokida moralnost, moramo naglasiti još jednom kako pojedinci na društvenim mrežama anonimnost koriste u loše svrhe, poput zlostavljanja, govora mržnje i sličnih diskriminatornih pojava. Anonimnost sa sobom nosi određenu razinu sigurnosti jer nitko ne poznaje identitet osobe iza anonimnog profila.⁵ Ako vrijeđamo nekoga preko anonimnog profila, naš identitet nije poznat i prema tome razina naše samosvijesti se smanjuje, a time i odgovornost koju osjećamo.⁶

1.2 Odgovornost

Odgovornost je subjekt mnogih filozofskih rasprava nadasve od 18. stoljeća nadalje. U filozofskoj literaturi – uz rasprave u filozofiji morala – odgovornost se povezivala sa odgovornim postupanjem i principima reprezentativnog vladanja jer se promatrala u političkom kontekstu. Početkom 20. stoljeća težište seli u domenu etike pa su tako filozofijske rasprave o odgovornosti prvenstveno vezane uz pojmove slobode volje i determinizma. Odgovornost je sposobnost ljudskih bića da prepoznaju i izmjere posljedice događaja koje se provode u punoj svijesti i slobodi.⁷ Filozofski leksikon odgovornost definira kao »vezivanje vlastitog mišljenja ili djelovanja za unutarnja (moral) ili izvanjska (zakon) načela i

⁴ Ibid.

⁵ Challis, R., Italia, I, »On Freedom of Speech, Social Media and Anonymity«, *Letter*, 04.09.2019. Preuzeto sa: <https://letter.wiki/conversation/52/share>, pristup: 25.03.2022.

⁶ Anonymous, »Anonymity and Social media«, *Applied Social Psychology*, 26.10.2015. Preuzeto sa: <https://sites.psu.edu/aspsy/2015/10/26/anonymity-and-social-media/>, pristup: 25.03.2022.

⁷ Williams, G. »Responsibility«, *Internet Encyclopedia of Philosophy*, Preuzeto sa: <https://iep.utm.edu/responsi/#SH2a>, pristup: 01.06.2022.

vrijednosti.«⁸ Postoje mnoge definicije i pojmovi odgovornosti te mnoge teorije kojima se izvodi relevantnost tog pojma za filozofiju morala. Za potrebe ovoga rada možemo izdvojiti teoriju racionalizma koja smatra da je čovjek umno biće koje je sposobno promišljati svoje postupke te stoga i za njih preuzimati odgovornost. Također, moramo razlikovati retrospektivnu i prospektivnu odgovornost – retrospektivna odgovornost se tiče prošlih događaja i njihovih posljedica, dok prospektivna odgovornost započinje prije samog čina, prati ga i traje dok traju posljedice. Prospektivna i retrospektivna odgovornost dotiču se jedino u sadašnjosti. Odgovornost se uvijek osvrće na događaje, ali i na njihove posljedice.⁹

Pozicija čovjeka u raspravi o odgovornosti uvijek je ista, možemo čak tvrditi da postoji prevladavajući konsenzus. Garrath Williams sažet će taj stav u tvrdnji da je svako »normalno« ljudsko biće subjekt odgovornosti.¹⁰ Filozofijska literatura je izvela tri zaključka: ljudska bića imaju slobodnu volju, odnosno uzročne moći i poseban metafizički status koji ih dijeli od ostalih bića u poznatom svemiru, ljudska bića se mogu ponašati prema određenim kauzalnim vezama te također posjeduju određeni skup moralnih i proto-moralnih osjećaja. Ovdje moramo spomenuti Kanta koji posvećuje mnogo vremena analizi i refleksiji problema moralnog subjekta.¹¹ Naime njegova racionalnost je u centru pozornosti rasprave o moralno djelatnom biću, iako Kant nikada ne spominje riječ »odgovornost«, promatra evaluaciju agenta samoga. Odnosno, Kant kaže kako se racionalni pojedinac odlučuje ponašati u skladu sa principima. Iako nekada ne osjećamo kako bismo trebali misliti na druge, razum nam govori kako bismo trebali i može nas motivirati na djelovanje. Prema tome, retrospektivna odgovornost uključuje moralnu (čak i legalnu) prosudbu odgovorne osobe. Prema tome, ako se ponašamo dobro, bit ćemo sretni, a ako ne, onda nećemo, zaključuje Kant. Što se tiče prospektivne odgovornosti, smatramo da svi imaju neku vrstu dužnosti ispoljiti određene radnje kada se materijaliziraju posljedice nekih rizika jer sve naše akcije nose određenu razinu rizika po nas i druge oko nas.¹² Također, moramo spomenuti i etiku odgovornosti koju je kao pojam uveo Max Weber, ali prije svega filozofijski popularizirao Hans Jonas koji je jedan od glavnih autora djelatnih u području filozofije morala i odgovornosti. Max Weber razlikuje

⁸ Sunajko, G., »Natuknica odgovornost«, *Filozofski leksikon*, Kutleša, S. (ur.), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2012., str. 836.

⁹ Vučković, A., »Pojam odgovornosti«, *Odgovornost za život* [zbornik radova sa znanstvenog simpozija], Baška voda 1999., str.28.

¹⁰ Valja napomenuti kako postoje pojedinci koji iz različitih medicinskih razloga ne doživljavaju odgovornost na jednak način kao drugi pripadnici društva. Williams, G. »Responsibility«, *Internet Encyclopedia of Philosophy*. Preuzeto sa: <https://iep.utm.edu/responsi/#SH2a>, pristup: 01.06.2022.

¹¹ agenta u doslovnom prijevodu s engleskog jezika.

¹² Ibid.

etiku uvjerenja od etike odgovornosti prema tome kome se pripisuje 'dužnost' odgovornosti. U religijskim etikama (etike uvjerenja ili vjere), odgovornost se pripisuje vanjskim uzrocima (sudbini, Božjoj volji i drugim akterima), dok se u etici odgovornosti smatra kako je pojedinac nesavršeno biće koje može načiniti pogrešku i prema tome se odgovornost prije svega odnosi na čovjeka.¹³ Vođeni pojmom etike odgovornosti koja poima čovjeka kao moralno djelatni subjekt, a prema tome pojedinac postaje odgovornim za svoje djelovanje, dolazimo do nove etike odgovornosti koju Hans Jonas postulira unutar svoje »etike za tehnološku civilizaciju«. Naime, Hans Jonas nalaže kako se bit čovjekova djelovanja promijenila zbog rastuće moći znanstveno-tehnološkog aparata te smatra kako u takvim novim uvjetima moramo razviti novu etiku odgovornosti koja se tiče dugoročne odgovornosti i budućnosti, odnosno djelovanja unutar kojeg se obaziremo na buduće generacije.¹⁴ Možemo zaključiti, vođeni Kantom: pojedinac je racionalno biće koje se smatra moralnim agentom i može odlučiti kakve postupke će činiti i prema tome može biti odgovoran za sve što čini, ali naglasili smo kako anonimnost ukida osjećaj odgovornosti zbog nemogućnosti pripisivanja djelovanja odgovornom pojedincu te prema tome anonimna osoba će osjećati više slobode za djelovanje koje nije u skladu s postuliranim moralnim zakonom ili prosudom u skladu s predodžbom moralnog zakona. Nakon pojma odgovornosti i anonimnosti potrebno je pojasniti osnovne crte njihove povezanosti s pojmom slobode.

1.3 Sloboda

U osnovnoj definiciji riječi, pojam slobode dolazi od latinske riječi *libertas*, a označava stanje u kojem subjekt može djelovati bez prisile i zabrane, posjedujući sposobnost samoodređenja izabranom cilju i sredstava da se on postigne. Ona je u većini definicija nedostatak nužnosti, štoviše može se tvrditi da je slobodno ono što nije nužno. Sloboda proizlazi iz naravi volje.¹⁵ Što se tiče slobode u sklopu ovoga rada, obradit će se uz pomoć Johna Stuarda Milla i njegovog spisa »*O slobodi*« koji je jedan od najpoznatijih Millovih spisa. Naime, Mill smatra kako je osoba slobodna raditi što god želi sve dok ne radi štetu nekome drugome. Možemo tvrditi da je to ono što Mill naziva načelom štete: »...jedina svrha u koju

¹³ Sunajko, G., »Natuknica odgovornost«, *Filozofski leksikon*, Kutleša, S. (ur.), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2012., str. 836.

¹⁴ Sunajko, G., »Natuknica odgovornost«, *Filozofski leksikon*, Kutleša, S. (ur.), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2012., str. 837.

¹⁵ Filozofija.org., »*Riječnik filozofijskih pojmova*«, Borić, M., Jergovski, A (ur.), Preuzeto sa: <https://www.filozofija.org/rjecnik-filozofskih-pojmova/>, pristup: 02.06.2022.

se s pravom može vršiti vlast nad bilo kojim članom civilizirane zajednice, protiv njegove volje, je spriječiti štetu drugima«¹⁶ – odnosno, ne promatra se šteta koju pojedinac nanosi sam sebi, već se pita samo za ostale, odnosno širu zajednicu. Pojedinac je racionalno biće i on može odlučivati sam za sebe te prema tome, njegovo dobro, bilo ono moralno ili materijalno neće zahtijevati uplitanje ako sam sebi nanosi štetu. Što se tiče drugih, uplitanje je jedino dozvoljeno ako se drugima nanosi šteta. Naime, Millova utilitaristička pozicija smatra kako je potrebno djelovati da se maksimizira sreća u društvu i prema tome sreća u društvu neće moći biti maksimizirana ako smo u mogućnosti nanositi štetu drugima. Pojedinac je suveren i sam se brine za svoje dobro, za svoje tijelo i za svoj um.¹⁷ Svatko od nas kroji sam svoj život i svatko od nas je slobodan živjeti kako on smatra da bi trebao, odnosno okušati se u svom »eksperimentu življenja« dok god ne nanosi štetu drugima. Utilitarizam je teorija koja zagovara ona djelovanja koja promiču sreću u društvu, usprkos onima koja promiču nesreću. Zagovara se princip sreće najvećeg broja ljudi, prema tome ako je jedna osoba nesretna što si nanosi štetu, ali to ne dotiče druge, država neće moći intervenirati i taj pojedinac ima potpunu slobodu u svojoj 'nesreći', ali ako nanosi štetu drugima maksimizacija sreće je nemoguća te je pojedinac neslobodan u takvom djelovanju.¹⁸

Što se tiče Kanta i njegovih razmišljanja o slobodi, Kant govori kako je sloboda počelo moralnosti, a prema tome i svakog djelovanja, zapravo princip koji omogućava čovjeku da krene za nedostižnim ciljem moralne realizacije. Ona je ideja spekulativnog uma koja u kontekstu praktičnog uma biva doživljena kao »realni nadosjetilni predmet kategorije kauzaliteta«.¹⁹ Odnosno sloboda je u teorijskom smislu isključivo transcendentna, dok je u praktičnom imanentne naravi te sa sobom nosi osjećaje intelektualnog zadovoljstva i štovanja subjekta koji pomoću slobode izvršava svoje dužnosti. Slobodu možemo izjednačiti sa moralnim zakonom u njenom pozitivnom aspektu. Također se smatra i postulatom praktičnog uma što znači da se radi o nadosjetilnom predmetu čija se mogućnost postulira na osnovu apodiktičkih praktičnih zakona, odnosno samo u svrhu praktičnog uma. Možemo tvrditi da Kant izjednačava pojmove slobode i autonomije. Autonomija se smatra svojstvom po kojem volja sama sebi propisuje zakon, moramo naglasiti kako je ovo svojstvo svojstveno umnim bićima. Ovakav kauzalitet sa sobom donosi i pojam zakona što znači da sloboda mora biti

¹⁶ Mill, John Stuart, »*On Liberty*«, Longmans, Green, Reader, Dyer (ur.), London, 1859., str. 21.

¹⁷ Ibid., str. 13.

¹⁸ Zaykova, A., »Mill's liberty principle«, *Midnight Media Musings*, 2014. Preuzeto sa: <https://midnightmediamusings.wordpress.com/2014/07/08/mills-liberty-principle/>, pristup: 03.05.2022.

¹⁹ Kušan, E., »Aspekti i implikacije Kantova pojma slobode.« *Filozofska istraživanja*, vol. 32, br. 1, 2012, str. 82. Preuzeto sa: <https://hrcak.srce.hr/84043>. Pristup: 01.07.2022.

kauzalitet prema nepromjenjivim zakonima. Dakle, sloboda je ideja uma te se izjednačava sa voljom pod moralnim zakonom jer se slobodna volja i volja pod moralnim zakonom stavljaju u jednakost. Ovo jedinstvo se mora promatrati kao posredno jedinstvo koje ima status neraskidive veze pojmova slobode i moralnog zakona. Kada slobodu povežemo sa odgovornosti i anonimnosti možemo zaključiti kako prema Kantu, osoba ima autonomiju odnosno propisuje sama sebi zakone te su ti zakoni prema jednadžbi slobode i autonomije jednaki moralnim zakonima jer je čovjek racionalno biće koje prema Kantu djeluje moralno jer je to jedini način na koji može djelovati. Pojedinaac sam odlučuje hoće li djelovati prema moralnim zakonima, ali ujedno se pokazuje da prema Kantu, ako djelujemo prema moralnim zakonima, onda smo 'sretni', a ako ne djelujemo onda nismo.²⁰

Prema tome, ako anonimnost omogućuje nemoralno djelovanje, pojedinac ne djeluje u skladu sa slobodom jer ne djeluje u skladu sa moralnim zakonima i prema tome je njegova sloboda dokinuta. Kada bismo prije svega stavili Millov nauk u kontekst ovoga rada, doticali bi se društvenih mreža kao veza velikog broja pojedinaca, a Mill zagovara sreću velikog broja pojedinaca. Odnosno, zagovara se maksimiziranje koristi, a minimiziranje štete, a nemoralno ponašanje izazvano anonimnošću će donijeti nesklad u toj mreži pojedinaca i prema tome manjak sreće velikog broja pojedinaca kao i nanošenje štete nekome drugome. Ovakva teorija je najbolje primjenjiva na društvene mreže jer društvene mreže funkcioniraju skladno dok god se ne događa neka nemoralna radnja, a za takve radnje većinom možemo trpjeti posljedice, gdje primjećujemo intervenciju na nanošenje štete drugome. Ako smo anonimni ova situacija se mijenja jer je teško saznati identitet anonimne osobe i prema tome pojedinac može smatrati kako se njegov identitet neće povezati sa njegovim nemoralnim akcijama i prema tome neće biti kažnjen. Možemo zaključiti kako ovakvo ponašanje prema Millovoj teoriji nije dopušteno. Prije svega, možemo tvrditi da anonimnost podbacuje kao utilitaristički princip i pokazuje da ne pridonosi maksimizaciji sreće same internetske zajednice.

Kantova pozicija pokazuje nam da će se kroz samu narav djelovanja koje iziskuje anonimnost uspostaviti da je to djelovanje koje ne proizlazi iz pozicije slobode, jer je pojedinac koji je uvjetovan anonimnošću stavljen u ulogu subjekta koji uopće ne može djelovati moralno.

²⁰ Kušan, E., »Aspekti i implikacije Kantova pojma slobode«, str. 79–91.

1.4 Moralnost

Moralnost u moralnoj filozofiji, ili šire – etici, označava ljudsko djelovanje koje je sukladno moralnim normama i dobrim običajima. Kada za nekoga u svakodnevnom životu kažemo da je moralan, to znači da prati skup nepisanih pravila ponašanja ljudi u međusobnim odnosima.²¹ Izraz »moral« u filozofiji ćemo promotriti pomoću Immanuela Kanta. Kako bismo mogli analizirati moralnost kod Kanta, moramo se prvo dotaknuti dužnosti. Pojam dužnosti zahtijeva dvije stvari, objektivnu i subjektivnu razinu. Te razine odnose se na suglasnost sa zakonom i štovanje zakona kao jedinih načina određenja volje pomoću njega. Ovdje vidimo razliku između svijesti, odnosno djelovanja 'prema' dužnosti i iz dužnosti. Prema tome, moralitet, odnosno moralna vrijednost je moguća kada se događa iz dužnosti, odnosno samo za volju zakona. Ona leži u djelovanju za koje je subjektivni odredbeni razlog volje to da se ispuni i ispoštuje zakon. Nosioc moralne vrijednosti pojedinca je prema tome volja, a ne puka radnja.²² Bitno je naglasiti i istaknuti kako moralni zakon neposredno određuje volju. Ako se pokretalom podrazumijeva subjektivni odredbeni razlog volje nekog bića, čiji um nije već pomoću svoje prirode primjeren objektivnom zakonu, onda ćemo moći zaključiti kako se božjoj volji ne može pridati nikakvo pokretalo, ali ljudska volja se može smatrati pokrenutom od strane moralnog zakona. Odnosno, ljudska volja pojedinca, ali i volja svakog stvorenog konačnog umnog bića. U ovome slučaju, objektivni odredbeni razlog je uvijek i posve sam subjektivno dovoljan odredbeni razlog radnje, ako ona treba u sebi sadržavati ne samo slovo zakona, već i duh.²³ Moralitet može označavati i subjektivnu i objektivnu određenost djelovanja moralnim zakonom. Kada je u pitanju moralitet kod Kanta, moramo se dotaknuti i autonomije i heteronomije koju Kant također razrađuje. Moralni zakon se može objektivno zasnivati jedino na temelju autonomije volje. Autonomno određena volja, odnosno umno htijenje koje nesporedno slijedi nalog uma je moralitet. Kant također smatra kako je samo poštivanje moralnog zakona osjećaj koji je umnim pojmom spontano proizveden osjećaj. Ovakav moralan osjećaj je proizveden samo pomoću uma. Ne služi kako bi prosudio radnje ili kako bi utemeljio objektivni čudoredni zakon, već je samo pokretalo kako bismo takav zakon u sebi napravili maksimumom. Kantov fundamentalni moralni princip se naziva kategoričkim imperativom – »Djeluj tako kao da bi maksima tvoga djelovanja tvojom

²¹ Filozofija.org., »Riječnik filozofijskih pojmova«, Borić, M., Jergovski, A (ur.), Preuzeto sa: <https://www.filozofija.org/rjecnik-filozofskih-pojmova/>, pristup: 02.06.2022.

²² Kant, I., »Utemeljenje metafizike čudoređa«, u: Josip Talanga (ur.), *Klasični tekstovi iz etike*, Hrvatski studiji, Zagreb 2001., str. 79–90.

²³ Ibid., str. 79–90.

voljom trebala postati opći zakon prirode«. ²⁴ Prema tome, moralni razlozi koje pojedinac ima su iznad svih ostalih razloga. Možemo kao primjer uzeti majku u kući i ubojicu na vratima koji pojedinca pita gdje mu je majka. Prema Kantu, ne smijemo lagati jer laganje nije u redu i prema kategoričkom imperativu nećemo lagati jer naš moralan razlog je veći od naše privrženosti majci. ²⁵ Kada povezujemo moralnost sa anonimnošću odnosno dokidanju odgovornosti zbog nemogućnosti pripisivanja identiteta pojedincu koji je anonimn te prema tome dokidanju slobode jer se sloboda dokida kada pojedinac ne poštuje moralni zakon koji mu se nalaže prema tome što je racionalno biće – moramo zaključiti kako je pojedincu dokinuta i moralnost. Moralnost je dokinuta u tome što pojedinac ne može osjećati odgovornost i slobodu, ne može osjećati moralnost jer neće slijediti moralni zakon koji je u njemu ako mu anonimn profil i nemogućnost identificiranja daju šansu za nemoralno ponašanje.

Možemo povući paralelu i sa Millom koji vođen utilitarizmom, koji je spomenut u prošlom odlomku, zagovara sreću najvišeg broja ljudi. Prema Millu, pojedinac ima moralnu dužnost živjeti u skladu sa zakonima države, ali to nije njegova apsolutna dužnost. Element korisnosti ima prednost te se prema njemu neki zakoni smatraju nepravednima jer umjesto sreće proizvode nesreću. Mill navodi kako je pojedinac svjestan svojih akcija te je osoba koja je zainteresirana najviše za svoju dobrobit. Ponašanje jednog člana društva izravno utječe na ponašanje drugih članova društva i nitko u tom procesu nije izoliran. Mill također navodi kako ponašanje koje osoba nanese sebi može djelovati i na druge. Prema tome, zaključujemo kako Mill misli da se moral temelji na društvenim pravilima. Ali, kako možemo znati koja društvena pravila se smatraju moralnim pravilima? Neka vrsta radnje se smatra moralno pogrešnom ako ju trebamo sankcionirati kroz bilo koju formalnu kaznu, javno neodobravanje ili kroz lošu savjest. Ovdje možemo primijetiti razliku između morala i svrsishodnosti. Postupci koji nisu svrsishodni nisu vrijedni sankcioniranja, dok nemoralni jesu. Mill na moral gleda kao na društvenu praksu. Naše moralne obaveze proizlaze iz moralnog kodeksa našeg društva, a zadaća moralne filozofije je u tome da moralni kodeks jednog društva što bolje uskladi sa načelom korisnosti. ²⁶ Prema tome naša moralnost je dokinuta ako radimo ikakve radnje koje se tiču drugih pojedinaca oko nas, odnosno ako njima nanosimo štetu, a anonimni

²⁴ Ibid, str. 79–90.

²⁵ Guć, J., »Morality and legality in Kant's ethics«, *Theoria*, Beograd, 2020. Preuzeto sa: <https://doi.org/10.2298/THEO2002017G>, pristup: 01.07.2022., str. 17–40.

²⁶ Mill, John. »*The Collected Works of John Stuart Mill*«, Volume XVIII - Essays on Politics and Society Part I. University of Toronto Press, 1977.

pojedinci koji ne osjećaju odgovornost za svoje postupke su dokinuti slobode, a prema tome i moralnosti.

2. Definicija i važnost društvenih mreža

Ljudi su oduvijek društvena bića, bilo to kroz razne oblike strukturirane društvene pripadnosti poput privatnih ili javnih klubova i crkvi ili kroz različite komunikacijske tehnologije kao što su telegrafi, telefoni i računalo. Možemo zaključiti, ljudi su oduvijek društveno umreženi.²⁷ Ako želimo definirati društvene mreže susrest ćemo se sa mnogim definicijama jer su društvene mreže u današnje vrijeme postale medij koji je općepoznat i korišten svakodnevno te svatko daje svoju definiciju. Novije definicije definiraju društvene mreže kao grupe ili organizacije sastavljene od pojedinaca koji su povezani nekim oblikom međusobne ovisnosti poput prijateljstva, srodstva, zajedničkih interesa, lokacije, uvjerenja, orijentacije, političkog djelovanja i znanja. Pojedinici na društvenim mrežama nazivaju se »članovima«, a mnogostruki oblici njihove komunikacije nazivaju se »vezama«. Na društvenim mrežama svaki pojedinac može kreirati svoj profil, ostvariti veze i komunikaciju sa drugim članovima.²⁸

2.1 Povijest društvenih mreža

Povijest medija pretpostavlja da su društveni mediji stvoreni 24. svibnja 1844. nizom elektroničkih točkica i crtica koje su napravljene ručno preko telegrafskog stroja. Iako su korijeni kompjutera i društvenih mreža duboki, njihovo moderno porijeklo datira iz 1970-ih godina kada ga je koristio ARPANET američke vojske. Također, 1970-te je obilježio i MUDs, takozvani Multi User Domain,²⁹ SHADES i Federation kao prve tehnologije društvenih mreža. Danas su društvene mreže razvijenije više nego ikada te u 21. stoljeću dolazimo do novih društvenih tehnologija poput Facebooka, Twittera, Whatsapp, Youtubea, LinkedIna, Tindera, Instagrama, Tik Toka i mnogih drugih. Razvojem tehnologije »Web 2.0« situacija na društvenim mrežama se drastično mijenja. Kada uspoređujemo prvotnu upotrebu kompjutera možemo primijetiti kako je ona bila namijenjena širim društvenim potrebama, dok se »Web 2.0« koristi za uže potrebe, a to su društvene potrebe pojedinaca. Kada kažemo društvene potrebe pojedinaca, mislimo na upotrebe u privatne svrhe. »Web 2.0«

²⁷ Vallor, Sh., »Social Networking and Ethics«, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ur.), 2021. Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-social-networking/>, pristup: 15.03.2022.

²⁸ Buzzeto-Hollywood, Nicole, »Understanding Social Media«, u: *Transformation in Teaching: Social Media Strategies in Higher Education*, Cheal J., Catherine; Coughlin, John; Moore, Shaun (ur.), Informing Science Press, Santa Rosa 2012.

²⁹ hrv. domena za više korisnika

omogućuje besprijekornu vezu između prisutnosti na internetu i izvan njega kao i persone koja nas predstavlja na internetu te postojeće socijalne veze izvan interneta, odnosno na društvenoj mreži i izvan nje. Mora se napomenuti kako je većina društvenih mreža u početku bila anonimna ili pseudoanonimna, dok se danas anonimnost prakticira u manjoj mjeri, ali je svakako prisutna i u suvremenije vrijeme.³⁰ Početne društvene mreže su bile namijenjene socijalnim i komunikacijskim potrebama, dok se nakon razvoja njihove komunikacijske mreže počinju nazivati društvenim medijima – često možemo pronaći pojmove društvene mreže i društvenog medija. Tehnologija i društvene mreže su danas toliko rasprostranjene i usavršene da se javlja pojam tehnološkog determinizma koji smatra kako tehnologija oblikuje društvo i kulturu te da ima moć iskrenuti realnost. Zbog toga, koliko god korisne društvene mreže bile, one su također i jako opasno mjesto.³¹

2.2 Opasnosti i kritike društvenih mreža

Društvene mreže donose sa sobom mnoge prednosti – od velike dostupnosti, koristi i ogromnih mogućnosti do, s druge strane, mnogih nedostataka koje nose sa sobom. Većina nedostataka je opasna za pojedinca koji se s njima susreće. Pojedinici na društvenim mrežama postoje jedino ako su viđeni, čitani, dijeljeni i »lajkani«. ³² Jedna od ranih kritika na društvene mreže se javlja od strane fenomenološkog filozofa tehnologije Borgmanna. Borgmann uvodi pojam hiperrealnosti koji označava mogućnost društvenih mreža da obrate ili premjeste prirodne socijalne stvarnosti tako što pojedincima dopuštaju da prikažu stiliziranu verziju sebe za zabavu. Uvođenje stilizirane i uređene verzije sebe na nekoj društvenoj mreži poput Instagrama gdje pojedinci većinom prikazuju samo zanimljive dijelove svoga života ili uređene slike na kojima koriste filtere i s tim filterima izgledaju drugačije nego što izgledaju svakodnevno, može zvučati moralno inertno, ali svejedno može predstavljati veliku opasnost kada se pojedinac iz tog bajkovitog života koji pokušava predstaviti na Instagramu vrati u dosadni, normalni život koji vodi svakodnevno.³³ Borgmann također spominje i pojam

³⁰ Vallor, Sh., »Social Networking and Ethics«, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ur.), 2021. Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-social-networking/>, pristup: 15.03.2022.

³¹ Buzzeto-Hollywood, N., »Understanding Social Media«, u: *Transformation in Teaching: Social Media Strategies in Higher Education*, Cheal J., Catherine; Coughlin, John; Moore, Shaun (ur.), Informing Science Press, Santa Rosa 2012.

³² slang, eng. »Like« – oznaka sviđa mi se na neku objavu, sliku ili sličan sadržaj

³³ Vallor, Sh., »Social Networking and Ethics«, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ur.), 2021. Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-social-networking/>, pristup: 15.03.2022.

hiperinteligencije. Pojedinci više nemaju potrebu pronalaziti događaje, glazbu i prijatelje uživo jer društvene mreže to sve rade za njih. Naime, preko društvenih mreža smo već povezani s koncertima, prijateljima i glazbom te nas od svih tih mogućnosti dijeli jedan klik, dok bismo uživo mogli biti osuđeni, viđeni i morali bismo izaći iz naše zone komforta kako bismo postigli isti efekt koji postižemo na društvenim mrežama i to bez ikakvog napora.³⁴ Osim kritike društvenih mreža, moramo spomenuti i neke od opasnosti. Lažna predstavljanja, uhođenja i zlostavljanja u virtualnom svijetu su samo neke od mnogih opasnosti. Ovakve opasnosti i kritike su moguće jer se svijet na društvenim mrežama ne čini stvaran. Većina pojedinaca razdvaja svoj život i život koji vodi na društvenim mrežama. Time dolazimo do shvaćanja kako *online* način života ili život koji vodimo online ima nedostatak izlaganja riziku, a bez rizika nemamo stvarnog značenja ili obaveze. Pojam manjka rizika na društvenim mrežama kojim pojedinci nemaju toliku obavezu ili odgovornost uvodi filozof Hubert Dreyfus, kojeg ćemo spominjati unutar kritike društvenih mreža. Kao primjer za ovu tvrdnju možemo uzeti, danas jako popularan, pojam »kulture otkazivanja«. Pojam »kulture otkazivanja« pokazuje koliko su društvene mreže nemilosrdne i mogu uništiti nečiji stvarni život, jednim krivim klikom ili neopreznim tipkanjem. Naime, pojedinci ne osjećaju veliku krivnju i odgovornost za postupak »otkazivanja« jer je to počinjeno u virtualnom svijetu i takav svijet nije isti kao normalan, realan svijet, ali osoba kojoj se to čini može imati narušen život i velike probleme.³⁵ Kritiku društvenih mreža ćemo obraditi pomoću američkog filozofa i profesora filozofije Huberta Dreyfusa koji se bavio kritikom Interneta i sadržaja koje Internet nudi u svome djelu *Na internetu*. Glavno pitanje na koje se u njegovom djelu želi odgovoriti je pitanje kako se povezati sa tehnologijom u smislu da nas ne zahvaćaju njeni negativni efekti, ali da svakako osjetimo one pozitivne efekte. Dreyfus izlaže kako Internet ima ogromnu mogućnost fleksibilnosti i mogućnost prilagođavanja te prema tome prijeti upravljanju našim životom. Internet je savršena moderna tehnologija. Za potrebe ovoga rada, bavit ćemo se samo nekim problemima i kritikama koje iznosi Dreyfus u svome djelu. Dreyfus navodi kako nas internet oslobađa granice koje nam daje naše tijelo, ali ta sloboda koju dobivamo na internetu prelazi granice koje dobivamo u stvarnom životu unutar našeg tijela je glavna slabost Interneta. Virtualni svijet koji nam pruža internet je svijet koji nam donosi interakciju bez rizika i ne zahtijeva od nas nikakvu vrstu obaveze. Na Internetu

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

gubimo smisao, ali i osjećaj za stvarnost ljudi i stvari.³⁶ Dreyfus prati fenomenologiju tijela Merleaua Pontyja te navodi kako na internetu ne možemo dočarati svakodnevnu interakciju licem u lice bez obzira koliko daleko idu vizualni i auditivni elementi poput zvuka, 3D slike i druženja pomoću »četova«. Na internetu prema tome, kako smo već naveli, posrednim učenjem gubimo rizik prave vrste obaveze. Anonimnost je jedan od fenomena koji poništava rizik obaveze koju pojedinac osjeća dok koristi društvene mreže i internet. Naime, stvarnost na internetu je stimulirana i anonimni korisnici interneta svoju zabavu vide kao prioritet. Na taj način, žive u estetskoj sferi postojanja, kako to navodi Kierkegaard na kojeg se Dreyfus često referira.³⁷ Dreyfus smatra kako je internet opasno mjesto na kojem pojedinci uče, on ne misli da se naučeno može koristiti samo na internetu, već smatra kako bismo ono što naučimo u virtualnom svijetu trebali prenijeti u stvarni svijet: »...test kojim provjeravamo da li je netko stekao bezuvjetnu obavezu bi se mogao provesti jedino kada bi imao strasti i hrabrosti prenijeti ono što je naučeno virtualno u stvarni svijet«. ³⁸ Pitanje je, dakle, može li pojedinac pobjeći toj neobaveznoj anonimnoj nihilističkoj stvarnosti interneta i prenijeti naučeno kao obavezu u svakodnevni život. Internet, prema tome, ima tendenciju da nas u svome virtualnom svijetu okreće u bezuvjetnu estetsku sferu postojanja.³⁹ Moramo zaključiti: »Iako nam interaktivna kontrola i povratne informacije mogu dati osjećaj kao da smo u izravnom kontaktu s objektima sa kojima manipuliramo, ipak nas mogu ostaviti sa nejasnim osjećajem da nismo u dodiru sa stvarnošću.«⁴⁰ Na samome početku, rekli smo kako je anonimnost samo jedan od fenomena koji se javlja na društvenim mrežama, ali kako bismo mogli zaključiti kakav utjecaj ima na pojedinca, prvo moramo promotriti kako društvene mreže utječu na pojedince.

³⁶ Embholdt, C., »Review of Hubert Dreyfus »On the Internet«, Denmark, 2001, str. 1-6.. Preuzeto sa: https://psy.au.dk/fileadmin/Psykologi/Forskning/Kvalitativ_metodeudvikling/NB31/Dreyfus_on_the_Internet_-_book_review.pdf , pristup: 03.05.2022.

³⁷ Ibid., str. 1–6.

³⁸ Dreyfus, H., »On the Internet«, Routledge, London 2001., str. 88.

³⁹ Embholdt, C., »Review of Hubert Dreyfus »On the Internet«, Denmark, 2001., str. 1–6. Preuzeto sa: https://psy.au.dk/fileadmin/Psykologi/Forskning/Kvalitativ_metodeudvikling/NB31/Dreyfus_on_the_Internet_-_book_review.pdf , pristup: 03.05.2022.

⁴⁰ Ehrentraut, J., »Hubert Dreyfus »On the Internet«, u: *The Simulator Space*, Preuzeto sa: [Hubert Dreyfus' "On the Internet" | The Simulation Space \(wordpress.com\)](https://www.wordpress.com), pristup: 03.05.2022.

3. Utjecaj medija na pojedinca

Zaključili smo kako su društvene mreže i općenito mediji sveprisutni te da se s njima susrećemo svaki dan. Bilo koja pojava koja je vrlo prisutna u nečijem životu, sa sobom donosi neki utjecaj na tu osobu. Utjecaj i povezanost društvenih mreža sa pojedincem ćemo promatrati pomoću Marshalla McLuhana i njegovih *Zakoni medija*. Marshall McLuhan je htio objasniti realnost, stvarnost, odnosno prostor koji naziva akustičnim prostorom, a mi ga danas nazivamo virtualnim prostorom. Ovaj prostor pomiče granice našeg uobičajenog fizičkog prostora zbog toga što elektronička verzija ovog prostora može predstavljati beskonačno mnogo prostora u isto vrijeme te daje dojam metaforičkog i iluzornog. Vizualni prostor je zapravo tehnološki artefakt odnosno on je rezultat percepcijskih navika koje su kreirane čitanjem i pisanjem sa fonetskim alfabetom. Mi vizualni svijet smatramo prirodnim prostorom te medij koji je trenutno dominantan i prisutan smatramo okruženjem koje je prirodno dano.⁴¹ Glavna poruka koju dobivamo pomoću medija koji su stvoreni od strane čovjeka je ta da smo shvatili kako su mediji samo produženja nas.⁴² Odnosno, medij je nastao od čovjeka i predstavlja upravo to, produženje čovjeka. Kada učimo o medijima, zapravo učimo o nama samima. McLuhan (1988) naglašava, medij je poruka, a metoda je ono što je bitno. Kada se pitamo što sve spada u medij, McLuhan ističe: »Otkrili smo da sve što čovječanstvo napravi i radi, svaki postupak, svaki stil, svaki artefakt, svaka pjesma, trik, sprava, teorija, tehnologija – svaki proizvod ljudskog napora – manifestira iste četiri dimenzije.«⁴³ Možemo zaključiti kako su mediji zapravo prikaz nas samih, odnosno sve što se zbiva na društvenim medijima je prikaz nas jer kako smo već naglasili, McLuhan (1988.) ističe kako su mediji produženja čovjeka.

3.1 Zakoni medija

⁴¹ Levinson, P., »review of Laws of media: The new science by Marshall McLuhan and Eric McLuhan.« Toronto: University of Toronto, 1988. *Journal of Social and Evolutionary Systems*, 1993., str. 113–118. Dostupno na:

https://www.researchgate.net/publication/248559625_review_of_Laws_of_media_The_new_science_by_marshall_mcluhan_and_eric_mcluhan_toronto_university_of_toronto_1988_252_pages, pristup: 15.03.2022.

⁴² Sandstorm, G., »Laws of media - the four effects: A McLuhan contribution to social epistemology.« *Social epistemology review and reply collective*, 1 (12), 2012. Dostupno na: <https://social-epistemology.com/2012/11/11/gregory-sandstrom-laws-of-media-the-four-effects-a-mcluhan-contribution-to-social-epistemology/>, pristup: 15.03.2022.

⁴³ McLuhan, M., »*Laws of media*«, Eric McLuhan (ur.) University of Toronto Press, Toronto 1988, str. 9

Nadovezujući se na spomenute četiri dimenzije, zaključujemo kako ljudske aktivnosti u koje su mediji uključeni u sebi sadrže četiri fundamentalna procesa ili efekta. Ta četiri procesa su povećanje, zastarijevanje, ponovno vraćanje i okretanje. Kada ih objašnjavamo moramo krenuti od prvog i reći kako se proces povećanja tiče utjecaja medija u kojem medij nešto promovira, intenzivira, povećava, dok se proces zastarijevanja odnosi na to da neki prethodni proces djeluje zastarjelo pri doticaju procesa kojeg medij sada ističe. Preostala dva procesa, ponovno vraćanje, koje vraća u modu neki zastarjeli proces te pri dolasku do limita, okretanje u neki novi proces, daju potpunost ovim zakonima.⁴⁴ Ove zakone povezuje sa Hegelovom linearnom podjelom, odnosno smatra se kako joj slični. Zakoni medija promatraju kako djeluju operacije i efekti ljudskih artefakata na čovjeka i društvo. Već smo naglasili kako je ljudski artefakt samo produženje čovjekova fizičkog tijela, odnosno samo je nadogradnja njegovih organa. Četiri zakona medija su zapravo simbolička struktura, artefakti su samo svjedočenje činjenice da je čovjekov um strukturalno inherentan u svim ljudskim artefaktima i hipotezama. Prikazuje se ciklička evolucija ljudskih procesa koja obuhvaća i trivijalno i ono najdublje. Možemo povući paralelu i sa Aristotelom i njegovom četverodjelnom analogijom jer njegova analogija po strukturi liči na McLuhanovu. Također, moramo naglasiti kako su svi dijelovi međusobno povezani, ponovno vraćanje je zastarijevanju isto što je intenziviranje okretanju i obrnuto.⁴⁵ Osim četiri zakona medija, McLuhan se bavio pojmovima poput toplog i hladnog medija te globalnog sela, te pojmove ćemo samo ukratko spomenuti kako bismo dočarali njegovu cijelu teoriju. Topli medij je onaj medij koji proširuje jedno osjetilo u visokoj definiciji, za primjer možemo uzeti fotografiju koja je visoke definicije, dok je crtani film niske definicije. Topli medij je medij koji ne zahtijeva visoku participaciju, dok je hladni medij onaj koji zahtijeva jer ga participacija nadopunjava. Pojam globalnog sela govori kako smo u konstantnoj komunikaciji jedni sa drugima te smo svi u niskom intenzitetu te prema tome svako može igrati ulogu koju god želi. Možemo zaključiti kako su društvene mreže niske definicije, odnosno one su hladni medij jer se ne usredotočuju na jedno osjetilo, već na više njih istovremeno te društvene mreže možemo smatrati globalnim selom. Ali, ako uzmemo jednu stranicu poput Instagrama, McLuhan bi ga smatrao toplim medijem zbog količine sadržaja koju predstavlja i koju nudi svojim korisnicima. Možemo ih smatrati globalnim selom jer smo svi u konstantnoj komunikaciji jedni s drugima te svatko može

⁴⁴ McLuhan, M., »*Laws of media*«, str. 224-232.

⁴⁵ McLuhan, M., »*Laws of media, ETC: A Review of General Semantics*«, vol 34. no.2. Institute of General Semantics, 1977., str. 173-179., Dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/42575246>, pristup: 17.03.2022.

odabrati kako se želi predstaviti na društvenim mrežama. pa čak može odabrati i da bude anonimn. ⁴⁶

3.2 Primjena zakona na društvene mreže

McLuhan svoju teoriju naziva »novom znanošću«. Tetrada koju nudi je samo analitički alat koji služi kako bi objasnio efekte novog medija ili tehnologije te moguće evolucije tehnologije. Već smo rekli, McLuhan (1988.) kaže kako je medij poruka, a poruka je okruženje koje medij stvara. Promatrajući društvene mreže unutar McLuhanova četiri zakona primjećujemo kako bi društvene mreže pojačavale komunikaciju, prijateljstva i druženje online, također pojačavaju sliku koju pojedinac mora prikazati o sebi, prema tome komunikacija uživo te stvaran, realan život prema ovome izgledaju zastarjelo. Ponovno vraćaju komunikaciju na velikim udaljenostima, moguće narcisoidnost i pretvaranje – stavljanje maske. Društvene mreže mogu svoje prednosti okrenuti u društvenu izoliranost, socijaliziranje i življenje online, lažne identitete i lažne vijesti što prijeti stvarnom svijetu i normalnom životu izvan ekrana. ⁴⁷ Zaključujemo kako društvene mreže imaju utjecaj na pojedinca, štoviše smatra se kako je sve ljudsko i kako su one samo njegov produžetak. Povlačeći paralelu sa spomenutom anonimnosti, primjećujemo kako društvene mreže njeguju život pred ekranom te je veoma bitna slika koju pojedinac stvara o sebi jer se kroz nju odvija sva socijalizacija i komunikacija. Neki pojedinci odlučuju biti anonimni na društvenim mrežama i time njihove akcije ne nose sa sobom veliku dozu odgovornosti pa prema tome ni slobodu, ali kako shvatiti odgovornost u kontekstu društvenih mreža? Pojam odgovornosti se mora objasniti u sklopu rastućeg znanstveno-tehnološkog aparata u čijem su sklopu i društvene mreže, a to ćemo prikazati analizom Jacquesa Ellula i Hansa Jonasa i njihovih teorija.

⁴⁶ Carr, N., »McLuhan Would Blow Hot and Cold about Today's Internet.« *TheGuardian*. Guardian News. 1.11.2007. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/technology/2007/nov/01/comment.internet>, pristup: 27.03.2022.

⁴⁷ Logan, Robert K., »Marshall McLuhan's General Theory of Media, His Laws of Media; Comparing Three Kinds of Law«, *Preprints* 2021., str.1–14. Dostupno na: <https://www.preprints.org/manuscript/202104.0526/v1>, pristup: 17.03.2022.

4. Utjecaj tehnologije na društvo

Rastući tehnološko-znanstveni aparat utječe na društvo te mijenja način na koji društvo funkcionira. Utjecaj tehnologije i kako ona mijenja društvo analizirat ćemo pomoću dva autora, Jacquesa Ellula i Hansa Jonasa.

4.1 Teorije Jacquesa Ellula i Hansa Jonasa o rastućem znanstveno-tehnološkom aparatu

Bavimo se teorijama dvaju autora, prvi je Jacques Ellul koji je bio francuski sociolog i kritičar teorije aktivan kroz sredinu i kasno 20. stoljeće te Hans Jonas, američki filozof koji je rođen u Njemačkoj i neko vrijeme je radio u Njemačkoj. Prvo ćemo analizirati pristup i teoriju Jacquesa Ellula (2010) o tehnici i rastućem znanstveno-tehnološkom aparatu i njegovom utjecaju na čovjeka. Definirao je tehniku kao »...sveukupnost metoda racionalno razvijenih radi postizanja apsolutne efikasnosti (u danom stupnju razvoja) u svim oblastima ljudskog djelovanja.«.⁴⁸ Smatra da je tehnološko društvo najbolji naziv za naše društvo. Tehnika je zapravo kompleksan i potpun milenij u kojemu ljudska bića žive i moraju u relaciji sa njime definirati same sebe. Ellul koristi englesku i francusku riječ za tehniku. Francuska riječ za tehniku se koristi kako bi apelirala na francusku kolokvijalnu dezinaciju procesa konstrukcije i eksploatacije mašina. Riječ tehnika koju koristi se razlikuje od riječi tehnologija kojom opisuje narav i znanost tih procesa. Kao primjer možemo uzeti grad. Grad je prostor u kojemu tehnika izbacuje sve oblike prirodne realnosti. Ljudskost se zapravo zamjenjuje tehnikom. Što se tiče povijesnog razvoja i važnosti tehnike, 18. stoljeće je tražilo najbolje efektivne procedure, 19. stoljeće odlikuje buržoazija koja prepoznaje tehnologiju kao ključ njihovog materijalnog i komercijalnog uspjeha, dok 20. stoljeće dovodi tehnologiju do toga da postaje čudovište urbanog i tehnološkog društva. Psiho-sociološki efekt tehnologije rezultira u modifikaciji čovjeka u kojoj se on podređuje svom novom okruženju i ne zahtijeva niti pokušava imati nikakvu prevlast ili dominaciju nad tehnologijom.⁴⁹ Tehniku, Ellul (2010) naziva sistemom te smatra da ju odlikuju karakteristike autonomnosti, univerzalnosti, ujedinenosti i totalnosti. Smatra kako se tehnika podvlači pod specifičnu racionalnost, ali nedostaje joj reaktivnosti. Tehnika ne može kontrolirati svoje pogreške i disfunkcije te ne

⁴⁸ Ellul, Jacques, »*Tehnika ili Ulog Veka*«, Anarhija/blok 45, Beograd 2010., str. 9.

⁴⁹ Ellul, Jacques, »*The search for ethics in a technicist society*«, 1983., str. 1–13. Dostupno na <https://www.jesusradicals.com/uploads/2/6/3/8/26388433/the-search-for-ethics-in-a-technicist-society.pdf>, pristup: 17.03.2022.

može reagirati i mijenjati se sama. Problem dolazi kada shvatimo da se ljudi i njihovo ponašanje mogu promatrati jedino u relaciji s nekim tehnološkim objektom. Tehnika je postala definirajuća sila, ultimativna vrijednost novog socijalnog poretka u kojem efektivnost više nije opcija nego nužnost. »Kada tehnika uđe u prostor društvenog života, ona se neprekidno sudara s ljudskim bićem, do stupnja u kojem kombinacija čovjeka i tehnike postaje neizbježna, a tehnička akcija nužno donosi unaprijed određene rezultate. (...) Tehnika mora svesti čovjeka na tehničku životinju, na kralja među robovima tehnike.«⁵⁰ Čovječanstvo je postalo zatvorenik mašinerijske učinkovitosti. »Sve tehnike su neraskidivo sjedinjene. U tehničkom svijetu sve je usko povezano, kao i u mehaničkom; u oba ta svijeta moramo razlikovati prikladnost izoliranog sredstva i prikladnost mehaničkog 'kompleksa'«. ⁵¹ Prema tome, moderno društvo ne može misliti da je u mogućnosti izolirati i zabraniti lošu i zlu tehniku, a dopustiti samo dobru. Tehnika više nije moralno neutralan objekt kojim upravljaju ljudi i mogu razlikovati dobro i zlo, nego je samostalna, autonomna i ima sama svoju agendu. Analizirajući tehniku, Ellul (2010) prepoznaje kako je ona postala determinirani faktor. Izašla je iz okvira društva, postaje sistem. Tehnika se proširila u sve aspekte života i kulture i postala je potrebna i nužna posljedica unutarnje strukture tehnologije. Doduše, tehnološke promjene ovise o čovjeku i njegovim akcijama koje dovode do kauzalne učinkovitosti. Tehnika je pokretna sila u institucijskoj i kulturnoj evoluciji, a tehnološki sistem se prepoznaje po odnosima između specifičnih tehnoloških artefakata i podsistema u čijim modifikacijama bilo kojeg dijela imamo posljedice za sve. Tehnika je autonomna zato što svaki izvor energije, regulacije ili marketinga proizlazi iz fluktuacije unutar sistema koji proizvodi nove potrebe. Tehnika je totalitarna i zahtijeva poslušnost koja će biti u skladu sa njezinim zahtjevima koji su generirani reakcijama i prilagodbama. Tehnika ulazi u sve sfere života jer pojedinci nemaju utjecaja na socijalne, političke i ekonomske mehanizme. Dolazimo do pojma tehničke moralnosti jer se smatra da tehnika sadrži posebnu vrstu moralnosti jer u skladu sa pojavom tehnike imamo i pojavu tehničke misli te oni koji odbiju tehničku misao postaju izolirani ili odbijeni.⁵² Njegov svijet tehnike je zapravo univerzalni koncentracijski kamp jer Ellul (2010) smatra kako zakon postaje samo kompleks tehničkih normi. Pokazuje nam na ovaj način kako zapravo ljudi služe tehnici, a ne tehnika ljudima. Tehnološka misao zapravo okreće važnosti i norme moralnog poretka.⁵³ Preuzet ćemo točne Ellulove riječi o tome kako pojedinac

⁵⁰ Ellul, Jacques, »Tehnika ili Ulog Veka«, str. 89.

⁵¹ Ibid., str. 65.

⁵² Coleman, John. A., »Jacques Ellul's The Technological Society Re-visited«, *Reflective practice*, 2011., str. 1–6. Dostupno na: <https://journals.sfu.ca/rpfs/index.php/rpfs/article/view/92/91>, pristup:17.03.2022.

⁵³ Ibid., str. 1–6.

funkcionira u tehnološkom društvu, »isključivi karakter tehnike jedan je od razloga njenog munjevitog procesa. Danas nema mjesta za pojedinca ukoliko nije tehničar. Nijedna društvena grupa nije sposobna da se odupre pritisku okruženja, osim ako ne koristi tehniku. Posjedovati moć tehnike je pitanje života i smrti, kako za pojedince, tako i za grupe; nema te zemaljske sile koja može izdržati njen pritisak.«⁵⁴ Drugi autor kojim ćemo se baviti je Hans Jonas. Jonas je napisao knjigu pod nazivom *Princip odgovornost* koja je u potrazi za etikom tehnološkog doba. On smatra kako je tehnologija povezana sa opasnosti. Njegova teorija je povratak na Heideggerovo mišljenje i dijagnozu modernog doba gdje on navodi kako je kroz tehnologiju i tehniku priroda samo sirov materijal za manipulaciju. U takozvanom »Enframingu«, ljudska bića sve vide kao opasnost, sve izgleda kao naručeno ili kao obrnuto, te takav način razmišljanja izaziva prijetnju.⁵⁵ Jonas (1990) uzima pojam *teche* kao početni pojam njegove analize tehnologije, promatra ga iz etičke perspektive. U antičkom dobu, smatrao se ograničenim, ali sada je postao glavna sila za napredak, princip ljudskog napretka i rasta. Ljudi postaju objekti tehnološke manipulacije, tehnologija postaje etički problem. Jonas smatra kako tradicionalna etička teorija ima četiri specijalne karakteristike, a to su: sve što spada u neljudski svijet je etički neutralno, cijela tradicionalna etika je antropocentrična, čovjek i njegova stanja su konstanta u biti i ne mogu mijenjati »technu« te ako radimo dobra djela ili izbjegavamo zlo to se povezuje samo sa time što činimo, naše akcije su ograničene u vremenu i prostoru. Kasnije teorije zahtijevaju kolektivnu djelatnost. Moderna tehnologija postaje prijetnja jer dovodi do ozbiljne degradacije naše zemlje postojanja i njegove prirode, također donosi prijetnju mijenjanja ljudske prirode i njenog potencijala. Prema tome, nova etika, koju nalaže Jonas, je nešto što nam je prijeko potrebno.⁵⁶ Jonas se bavi pojmom odgovornosti i dok se njime bavi, koristi se Kantovim pojmom kategoričkog imperativa, ali ga mijenja. Kantov kategorički imperativ kaže: »Djeluj samo po onoj maksimi, za koju možeš u isto vrijeme htjeti da postane opći zakon.«⁵⁷ Jonas uzima ovu Kantovu definiciju, ali ju mijenja te navodi kako naše akcije ne bi trebale biti u stanju uništiti ljudski život u budućnosti. Mi smo dio prirode i prema tome bismo ju trebali čuvati i njegovati. Ako se uništi priroda, možemo se uništiti i mi. Promijenio je moralnu dužnost u Kantovoj etici na intersubjektivnu povezanost sa čovječanstvom do povezanosti sa cijelom biosferom. Kod

⁵⁴ Ellul, J., »Tehnika ili Ulog Veka«, str. 59.

⁵⁵ Berdinesen, H., »On Hans Jonas 'The Imperative of Responsibility'«, *Philosophia*, Norway, 2017. Preuzeto sa: <https://philosophia-bg.com/archive/philosophia-17-2017/on-hans-jonas-the-imperative-of-responsibility/>, pristup: 18.03.2022.

⁵⁶ Jonas, H., *Princip odgovornost: pokušaj jedne etike za tehnološku civilizaciju*, Veselin Masleša, Sarajevo 1990.

⁵⁷ Kant, I., »Groundworks of the Metaphysics of Morals«, u: *Cambridge Texts in the History of Philosophy*, Gregor, M. (ur.), Cambridge University Press, 1998. str. 18.

Kanta je moralna obaveza samo čisti praktični zakon, kao primjer možemo uzeti racionalno biće koje jedino može biti istinito i govoriti istinu. Njegova moralna djelovanja su subjekt i objekt koji se mogu okarakterizirati svojom sposobnošću da budu racionalni, objekti takvog moralnog djelovanja su determinirani sami po sebi na razini razuma te prema tome su kvalificirani da ne budu samo značenje nečije tuđe akcije već da se tretiraju u sebi, kao pravo osobe da determinira i oblikuje svoj život. Jonas kritizira Kantovu racionalističku prirodu koja promatra sve samo iz jedne perspektive. Zahtijeva se od moralnog agenta da bude racionalno biće u smislu da njegova volja mora biti logički konzistentna, također smatra da postoji manjak dokaza za pojedinačni moralni život. Prema tome, Kanta svrstava u kartezijansku filozofiju i dualizam koji pripada filozofskoj tradiciji antropocentrizma koju Jonas odbacuje.⁵⁸ Čovjek je bio podvrgnut tehnici putem biomedicine, smatra se kako je ovo problem iz perspektive moralne filozofije jer biomedicina sudjeluje u kontroli ponašanja. Jonas smatra kako bi etika za ovakve i slične postupke trebala biti zasnovana u metafizici. U prirodi postoji ontološki lokus i postoji samo-potvrđivanje biološkog života te je ova opozicija empatijski orijentirana prema životu i smrti. Život je izravna opozicija smrti, odnosno bitka s ne bitkom. Zbog toga postoji primarna dužnost da osiguramo kako će života biti u bliskoj budućnosti te da osiguramo čovjeku mogućnosti za taj život. Nova etika treba dati razloga da nešto u budućnosti bude, odnosno ona opravdava tezu da nešto »treba biti«. Navodi tri efekta za odgovornost: kauzalni efekt, djelatnost pod akterovom moralnom kontrolom te akter može predvidjeti posljedice svojih postupaka pa prema tome postoji formalna odgovornost (svi moramo biti odgovorni za naše postupke) te supstancijalna odgovornost (moralni akter je odgovoran za specifične objekte na kojima su se izvršili određeni događaji). Primjećujemo kako u ovim uvjetima djeluje odnos znanja i moći, znamo kako tehnologija djeluje i prema tome imamo znanje kako ju promijeniti. Naša odgovornost je, dakle, orijentirana prema ideji čovječanstva i budućeg života. Priroda ima objektivnu vrijednost jer je ona nužna za život. Priroda je prema tome objekt moralne odgovornosti i partner u totalnosti života. Priroda je postala objekt tehnoloških intervencija, a čovjek subjekt znanja. Priroda je aktivni organski subjekt sama po sebi. Čovjek je postao objekt negativnih posljedica njegovih akcija prema prirodi.⁵⁹ Jonas kritizira sve antropocentrične filozofske pozicije koje smatraju kako je čovjek nezavisan od prirode te kako je sam sebi dovoljan, odnosno može biti alijeniran od prirode.

⁵⁸ Wolsing, P., »Responsibility to nature? Hans Jonas and Environmental Ethics«, *Nordicum-Mediterraneum*, Iceland, 2010.. Preuzeto sa: <https://nome.unak.is/wordpress/08-3/c69-conference-paper/responsibility-to-nature-hans-jonas-and-environmental-ethics/>, pristup: 18.03.2022.

⁵⁹ Berdinesen, H., »On Hans Jonas 'The Imperative of Responsibility'«, *Philosophia*, Norway, 2017. Preuzeto sa: <https://philosophia-bg.com/archive/philosophia-17-2017/on-hans-jonas-the-imperative-of-responsibility/>, pristup 18.03.2022.

Jonas nasuprot tome razvija ontologiju čovjeka, gdje navodi kako čovjek sebe ostvaruje u prirodnim, socijalnim i kulturalnim okolnostima te sve etičke relacije proizlaze iz fundamentalne činjenice da je čovjekovo postojanje ugrađeno u prirodne i socijalne odnose. Prema tome, pojam »brinuti« je nužan jer on se temelji na znanju i moći koja je čovjeku potrebna kako bi mogao biti u dodiru sa tehnologijom.⁶⁰ Jonas se boji kako se približavamo globalnoj, ekonomskoj i ljudskoj katastrofi. Priroda je zatvorena i sama sebi dovoljna i prema tome vidimo klasičnu materijalističku teoriju prirode koja ima taj pojam kauzalnog determinizma. Čovjek se mora prilagoditi hegemoniji fizičke kauzalnosti i zakonima prirode jer sve što radimo je povezano sa prirodom.⁶¹

4.2 Povezanost Ellula i Jonasa

Ukratko, kako bismo povezali Ellula i Jonasa moramo izdvojiti jedan bitan pojam, a to je rastući znanstveno-tehnološki aparat. I jedan i drugi smatraju kako je čovjek podvrgnut dominaciji tehnologije. Ellul kaže kako je moderno društvo podvrgnuto dominaciji tehnologije, a tehnologija se fokusira na koncept efikasnosti. Također, s druge strane, Hans Jonas smatra kako se približavamo globalnoj, ekonomskoj i ljudskoj katastrofi zbog rasta tehnoloških mogućnosti i čovjekova ponašanja prema prirodi. Jonas smatra kako bismo trebali uvesti »novu etiku« koja će se brinuti za buduće generacije jer je bitno nastavljanje čovjekova života u budućnosti. Znanstveno-tehnološki aparat se okreće protiv čovjeka, ali i protiv prirode koja čovjeku služi samo kao resurs za iskorištavanje te čovjek uviđa kako postaje opasno mijenjati prirodu zbog posljedica koje se mogu dogoditi tim promjenama.⁶² Jonas uvodi i pojam odgovornosti koji je bitan za ovaj rad zato što je pojam odgovornosti u direktnoj vezi s pojmom anonimnosti i željom ljudi da budu anonimni na društvenim mrežama. Zaključujemo kako se znanstveno-tehnološka sila osamostalila, ali svejedno ne odvađa čovjeka od odgovornosti za njegovo djelovanje. Primjećujemo kako danas živimo u društvu koje je pod utjecajem znanstveno-tehnološkog aparata i to možemo primijetiti i po tome što smo u svakodnevnom kontaktu s društvenim mrežama te društvene mreže upravljaju našim životom. Prva stvar koju napravimo kada se probudimo je uzmemo mobitel u ruke i

⁶⁰ Wolsing, P., »Responsibility to nature? Hans Jonas and Environmental Ethics«, *Nordicum-Mediterraneum*, Iceland, 2010.. Preuzeto sa: <https://nome.unak.is/wordpress/08-3/c69-conference-paper/responsibility-to-nature-hans-jonas-and-environmental-ethics/>, pristup: 18.03.2022

⁶¹ Jonas, H., *Princip odgovornosti: pokušaj jedne etike za tehnološku civilizaciju*, Veselin Masleša, Sarajevo 1990.

⁶² Jurić, H., *Etika odgovornosti Hansa Jonasa*, Pergamena, Zagreb 2010.

provjerimo društvene mreže. U konstantom dodiru s tehnologijom, koja upravlja našim životom više nego mi upravljamo njome, mijenja se naš pojam odgovornosti. Jonas uvodi pojam odgovornosti koji se tiče većeg broja ljudi, odnosno tiče se budućih generacija i njihovog budućeg života za koji smo mi trenutno odgovorni. Ovdje možemo povući paralelu sa društvenim mrežama i vidjeti kako smo i na društvenim mrežama odgovorni za naše ponašanje te su društvene mreže samo velike virtualne mreže pojedinaca koji su na neki način povezani. Naša odgovornost postaje odgovornost za velik broj pojedinaca i za pojedince koje mi zapravo ne znamo. Ali, ako uvedemo u ovu jednadžbu pojam anonimnost, možemo zaključiti kako nemogućnost identifikacije dovodi do smanjenja osjećaja odgovornosti jer ako je naš identitet nepoznat nećemo direktno biti odgovorni za naše postupke. Možemo reći kako rastući znanstveno-tehnološki aparat postaje prijatnija našoj odgovornosti i prema tome slobodi.

5. Povezivanje pojmova anonimnosti, slobode, odgovornosti i moralnog djelovanja

Glavna teza koju želimo potvrditi ovim radom je da anonimnost ukida slobodu, time ukida odgovornost te posljedično, ukida mogućnost moralnog djelovanja. Kako bismo objasnili na koji način se dolazi do ovog zaključka, moramo se prisjetiti svih uzročno-posljedičnih veza spomenutih u radu. Pojedinaac živi u društvu kojim upravlja tehnologija, odnosno živi u društvu kojim dominira znanstveno-tehnološki aparat. Ako znanstveno-tehnološki aparat upravlja društvom i nama, na nas mora imati veliki utjecaj. Pojedinci se svakim danom služe društvenim mrežama, za koje je McLuhan (1988.) rekao kako su samo produžetak nas. Društvene mreže sa sobom donose razne fenomene, pa prema tome i fenomen anonimnosti. Anonimnost dopušta identitetu pojedinca da bude skriven, tajanstven, odnosno osoba koja je anonimna je prema tome i nepoznata. Ako naš identitet nije poznat, naša odgovornost se smanjuje, pogotovo na društvenim mrežama koje su samo virtualne veze velikog broja pojedinaca pa prema tome nitko neće moći znati tko je točno iza anonimnog profila. Anonimnost ukida odgovornost na sljedeće načine: ukida mogućnost da budemo podvrgnuti zakonima u društvu, pa prema tome ukida i mogućnost da snosimo posljedice za svoja djela, ako ta djela budu negativne ili nemoralne prirode. Stvar je u tome što, pogotovo na društvenim mrežama koje vežu veliki broj pojedinaca, naša djelovanja ne mogu biti povezana s nama ako smo anonimni. Prema Kantu, pojedinac je racionalno biće, odnosno moralni agent koji može odlučiti kakve postupke će činiti, ali anonimnost nam nudi neku vrstu nevidljivosti i na taj način umanjuje naš osjećaj odgovornosti. Naveli smo Milla i njegov utilitarizam koji smo povezali sa slobodom i moralnosti jer društvene mreže su poveznice velikog broja pojedinaca i ako želimo da funkcioniraju moramo se voditi principom sreće najvećeg broja ljudi. Odnosno, odgovorni smo za ostale pojedince i naše djelovanje je slobodno dok ne nanosimo štetu drugoj osobi. Prema tome, anonimna osoba koja ne osjeća odgovornost može činiti nemoralna djela jer neće biti podvrgnuta nikakvoj kazni zbog teškoće lociranja i razotkrivanja njenog identiteta. Milla možemo najbolje primijeniti na kontekst društvenih mreža jer društvene mreže mogu funkcionirati u harmoniji dok se ne dogodi neka nemoralna radnja, a za takve radnje trpimo posljedice, odnosno bivamo kažnjeni ako nanose štetu nekome drugome. Prema tome, anonimna osoba može smatrati kako neće biti kažnjena jer njen identitet neće biti razotkriven i prema tome ima veću slobodu činiti nemoralne radnje.

Kant je drugi filozof koji je jako značajan unutar ovoga rada jer smo izveli njegovu tezu autonomne volje pojedinca koji slijedi moralni zakon. Ako pojedinac slijedi moralni zakon, on će biti sretan, a ako to ne čini onda neće. Prema tome, autonomnu volju i princip moralnog zakona koji pojedinac ima smo povezali sa odgovornosti i moralnosti, kao i sa slobodom. U slučaju anonimnosti u kojoj se naša razina odgovornosti smanjuje možemo nanijeti štetu drugoj osobi što prikazuje da je dokinuta naša odgovornost, a prema tome je dokinuta i naša sloboda. Anonimna osoba neće snositi posljedice za svoje odluke i postupke te neće osjećati nikakav teret prilikom donošenja određenih odluka i postupaka. Uz manjak slobode i manjak odgovornosti moramo zaključiti kako će osoba osjećati manju potrebu činiti djela koja bi se nakon njihova izvršenja mogla označiti dimenzijom moraliteta. Prema Kantu, moralni zakon je zakon koji je u svima nama i mi ga slijedimo pošto smo racionalna bića, ali ako osjećamo manjak odgovornosti, manjak slobode zbog nemogućnosti lociranja našega identiteta prema tome će se dokinuti naša potreba za slijedenjem moralnog zakona. Kant smatra kako je anonimni pojedinac postavljen u poziciju u kojoj uopće ne može djelovati moralno. Možemo zaključiti kako i prema Millovoj teoriji anonimni pojedinac ne može djelovati moralno jer Mill smatra kako svako djelovanje koje zahtijeva kaznu i utječe na drugu osobu – nije moralno. Primjećujemo kako manjak odgovornosti i slobode za sobom vuku manjak moralnog djelovanja. Ako pojedinac zna da neće imati posljedice za svoje akcije, odnosno neće snositi odgovornost za svoje akcije, prije će napraviti nemoralne stvari nego pojedinac koji zna da će snositi posljedice. Možemo zaključiti kako anonimnost dokida odgovornost, posljedično dokida slobodu te prema tome dokida i mogućnost moralnog djelovanja.

6. Zaključak

U ovome radu bavili smo se osnovnim pojmovima anonimnosti, odgovornosti, slobode i moralnosti. Najvažnija veza koju želimo izvesti je između pojmova anonimnosti i moralnosti te nju izvodimo na samome kraju rada. Prvo smo izveli definicije i objašnjenja osnovnih pojmova kroz oči nekih autora poput Johna Stuarta Milla i Immanuela Kanta koji su se njima bavili u svojim djelima. Nakon što smo izveli definicije i razradili osnovne pojmove, zaključili smo kako anonimni pojedinac na društvenim mrežama osjeća manjak odgovornosti jer je njegov identitet nepoznat i prema tome ne osjeća se izravno krivim za svoje postupke, također prema tome ako osjeća manjak odgovornosti to će rezultirati ukidanjem slobode, a prema tome i dokinuti moralnost. Nakon definiranja, razrade i povezivanja osnovnih pojmova ovoga rada, bavili smo se pojedincem na društvenim mrežama gdje smo zaključili kako su pojedinci oduvijek društveno umreženi te kako na društvenim mrežama postoje razni fenomeni, između ostaloga i fenomen anonimnosti. Zaključili smo također kako su društvene mreže, koje su dio medija, sveprisutne te kao takve moraju imati utjecaj na pojedinca, a utjecaj koji imaju na pojedinca smo odradili pomoću Marshalla McLuhana. Zaključili smo kako su mediji samo produžetak čovjeka i kao takvi imaju utjecaj na njega i na sve oko njega.

Glavna četiri procesa kroz koje mediji utječu na pojedinca su povećanje, zastarijevanje, ponovno vraćanje i okretanje. Nakon McLuhana promatrali smo kako mediji, odnosno tehnologija utječe na pojedinca te smo ih analizirali pomoću Jonasa i Ellula. Zaključili smo kako rastući znanstveno-tehnološki aparat prijete čovjeku te ima vlast nad njime, u skladu s time etika prema kojoj čovjek živi je promijenjena. Tehnološki napredak ne samo da prijete čovjeku, već prijete i prirodi te primjećujemo kako se rastuća znanstveno-tehnološka sila osamostalila. Iako primjećujemo ogroman napredak i rast u tom polju, to ne znači da je čovjek odvojen od svoje odgovornosti i djelovanja. Na čovjeku je da se prilagodi takvoj trenutnoj situaciji i razvije novu etiku prema kojoj će postupati. U konačnici, povezali smo glavne pojmove anonimnosti, odgovornosti, slobode i moralnog djelovanja i zaključili, još jednom, kako anonimna osoba osjeća manjak odgovornosti za svoja djelovanja, prema tome osjeća manjak slobode i posljedično te situacije rezultiraju u manjku moralnog djelovanja.

Literatura

1. Vallor, Shannon, »Social Networking and Ethics«, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Ednward N.Zalta (ur.), 2021. Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-social-networking/>, pristup: 15.03.2022.
2. Buzzeto-Hollywood, Nicole, »Understanding Social Media«, u: *Transformation in Teaching: Social Media Strategies in Higher Education*, Cheal J., Catherine; Coughlin, John; Moore, Shaun (ur.), Informing Science Press, Santa Rosa 2012, str. 1–17
3. Miller, Daniel et al, »Academic Studies of Social Media«, u: *How the World Changed Social Media*, Miller, Daniel, Costa, Elisabetta, Haynes, Nell, McDonald, Tom, Nicolescu, Razvan, Sinanan, Jolynna, Spyer, Juliano, Venkatraman, Shriram, Wang, Xinyuan (ur.), 1st ed., vol 1, UCL Press, London 2016, str. 9–24, Dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1g69z35.9?seq=1>, pristup 15.03.2022.
4. McLuhan, Marshall, »*Laws of Media*«, Eric McLuhan (ur.) University of Toronto Press, Toronto 1988.
5. Logan, Robert K., »Marshall McLuhan's General Theory of Media, His Laws of Media; Comparing Three Kinds of Law«, *Preprints* 2021. Dostupno na: <https://www.preprints.org/manuscript/202104.0526/v1>, pristup: 17.03.2022.
6. McLuhan, Marshall, »Laws of the media«, *ETC: A Review of General Semantics*, vol 34, no. 2, Institute of General Semantics, 1977, str. 173–179. Dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/42575246>, pristup: 17.03.2022.
7. Sandstrom, Gregory, »Laws of media – the four effects: A McLuhan contribution to social epistemology«. *Social epistemology review and reply collective*, 1 (12), 2012, str. 1–6, Dostupno na: <https://social-epistemology.com/2012/11/11/gregory-sandstrom-laws-of-media-the-four-effects-a-mcluhan-contribution-to-social-epistemology/>, pristup: 17.03.2022.
8. Ellul, Jacques, »*Tehnika ili Ulog Veka*«, Anarhija/blok 45, Beograd 2010
9. Ellul, Jacques, »*The search for ethics in a technicist society*«, 1983, Dostupno na: <https://www.jesusradicals.com/uploads/2/6/3/8/26388433/the-search-for-ethics-in-a-technicist-society.pdf>, pristup: 17.03.2022.
10. Thompson, Paul, »Ellul and Technology«, U: *Review of The Technological System; Perspectives on Our Age: Jacques Ellul Speaks on His Life and Work; Interpretative Essays*, Ellul, J; Neugrosschel J; Vanderburg W.H; Christians C.G, VanHook J.M (ur.), *Cross Currents*, 34 (2) 1984, str. 132–136, Dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/24458751>,

pristup: 17.03.2022.

11. Coleman, John A., »Jacques Ellul's The Technological Society Re-visited«, *Reflective Practice*, 2011, Dostupno na: <https://journals.sfu.ca/rpfs/index.php/rpfs/article/view/92/91>, pristup: 17.03.2022.

12. Jonas, Hans, »*Princip odgovornost: pokušaj jedne etike za tehnološku civilizaciju*«, Veselin Masleša, Sarajevo 1990.

13. Jurić, Hrvoje, »*Etika odgovornosti Hansa Jonasa*«, Pergamena, Zagreb 2010.

14. Kant, Immanuel, »*Kritika praktičkog uma*«, Naprijed, Zagreb 1974.

15. Kant, I., »Groundworks of the Metaphysics of Morals«, u: *Cambridge Texts in the History of Philosophy*, Gregor, M. (ur.), Cambridge University Press, 1998

16. Wolsing, Peter, »Responsibility to nature? Hans Jonas and Environmental ethics«, *Nordicum-Mediterraneum*, Iceland, 2010. Preuzeto sa: <https://nome.unak.is/wordpress/08-3/c69-conference-paper/responsibility-to-nature-hans-jonas-and-environmental-ethics/>, pristup: 18.03.2022.

17. Berdinesen, Hein, »On Hans Jonas' 'The Imperative of Responsibility'«, *Philosophia*, Norway, 2017. Preuzeto sa: <https://philosophia-bg.com/archive/philosophia-17-2017/on-hans-jonas-the-imperative-of-responsibility/>, pristup: 18.03.2022.

18. Wikipedia, »Anonymity«, *Fundacao Wikipedia Ltda*. 16.05.2022. Preuzeto sa: <https://en.wikipedia.org/wiki/Anonymity>, pristup: 25.03.2022.

19. Challis, R., Italia, L. »On Freedom of Speech, Social Media and Anonymity«, *Letter*, 04.09.2019. Preuzeto sa: <https://letter.wiki/conversation/52/share>, pristup: 25.03.2022.

20. Anonymous, »Anonymity and Social Media«, *Applied Social Psychology*, 26.10.2015. Preuzeto sa: <https://sites.psu.edu/aspsy/2015/10/26/anonymity-and-social-media/>, pristup: 25.03.2022.

21. Andrews, G. et al., »Anonymity on the Internet«, *Internet Anonymity*, 2011. Dostupno na: <https://sites.google.com/site/cs181anonymity/home>, pristup: 01.06.2022.

22. Vučković, A. »*Pojam odgovornosti*«, Zbornik, Baška voda, 1999.

23. New World Encyclopedia contributors, Freedom (philosophy), *New World Encyclopedia*, 12.08.2021. Dostupno na: <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Freedom>, pristup: 25.03.2022.

24. Gert, B. i Gert, J. »The Definition of Morality«, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ur.), 2020. Preuzeto sa: <https://plato.stanford.edu/entries/morality-definition/>, pristup: 25.03.2022.

25. Carr, Nick, »McLuhan Would Blow Hot and Cold About Today's Internet«,

- TheGuardian*, Guardian News, 11.1.2007. Dostupno na:
<https://www.theguardian.com/technology/2007/nov/01/comment.internet>, pristup:
27.03.2022.
26. Mill, John Stuart, »*On Liberty*«, Longmans, Green, Reader, Dyer (ur.), London, 1859.
27. Zaykova, A. »Mill's liberty principle«, *Midnight Media Musings*, 2014. Preuzeto sa:
<https://midnightmediamusings.wordpress.com/2014/07/08/mills-liberty-principle/>, pristup:
03.05.2022.
28. Filozofija.org., »*Riječnik filozofijskih pojmova*«, Borić, M., Jergovski, A (ur.), Preuzeto sa:
<https://www.filozofija.org/rjecnik-filozofskih-pojmova/>, pristup: 02.06.2022.
29. Mill, J.S. »*Utilitarianism. On Liberty. Considerations on Representative Government*«
Everyman, London 1993.
30. Mill, John Stuart, »*The Collected Works of John Stuart Mill*«, Gen.Ed. John M. Robson
(ur.). 33 vols, University of Toronto Press, Toronto 2006.
31. Dreyfus, H. »*On the Internet*«, Routledge, London 2001.
32. Embholdt, C. *Review of Hubert Dreyfus »On the Internet«*, Denmark, 2001. Preuzeto sa:
https://psy.au.dk/fileadmin/Psykologi/Forskning/Kvalitativ_metodeudvikling/NB31/Dreyfus_on_the_Internet_-_book_review.pdf, pristup: 03.05.2022.
33. Ehrentraut, J. Hubert Dreyfus »On the Internet«, *The Simulator Space*, 2014. Preuzeto sa:
<https://thesimulationspace.wordpress.com/2014/03/26/hubert-dreyfus-on-the-internet/>,
pristup: 04.05.2022.
34. Williams, G. »Responsibility«, *Internet Encyclopedia of Philosophy*, Preuzeto sa:
<https://iep.utm.edu/responsi/#SH2a>, pristup: 01.06.2022.
35. Sunajko, G.. »Natuknica odgovornost«, *Filozofski leksikon*, Kutleša, S. (ur.),
Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2012.
36. Kušan, E. »Aspekti i implikacije Kantova pojma slobode«, *Filozofska istraživanja*, vol.
32, br. 1, 2012, str. 82. Preuzeto sa: <https://hrcak.srce.hr/84043>, pristup: 01.07.2022.
37. Guć, J. »Morality and legality in Kant's ethics«, *Theoria*, Beograd, 2020. Preuzeto sa:
<https://doi.org/10.2298/THEO2002017G>, pristup: 01.07.2022.